

Hans-Henrik Holm

Det nye Tyskland: Er det nyt?

Tysk udenrigspolitik er i høj grad formet ud fra det billede om verdenen har af Tyskland. Artiklen gennemgår en række af de dominerende billeder af det NYE Tyskland, og påpeger at de mange fordomme om tysk magtpolitik er med til at sløre billedet af Tyskland. Den tyske udenrigspolitik i dag bygger på en begrænset økonomisk magt, nogle grundfæstede ønsker om at formidle internationalt samarbejde og nogle tyske principper om selvbestemmelse og demokrati.

Et NYT Tyskland?

Et nyt Tyskland er opstået i Europas midte. Et stort land er blevet større. Tyskland har den stærkeste økonomi i Europa, den største befolkning og en central placering mellem Nord- og Syd-europa og mellem øst og vest. Men er det et NYT Tyskland? DDR er ophørt med at eksistere, og det udenrigspolitiske problem med et delt Tyskland er forsvundet – eller blevet til et indenrigspolitisk problem. Men er det ikke bare en udvidelse af Forbundsrepublikken med nogle nye delstater? Hvad er nyt?

Grænserne er nye. Tyskland har nu grænser til 9 europæiske lande og har grænser til et fattigt land som Polen på den ene side og et rigt land som Holland på den anden side. Tyskland er en alpestat og et østersøland på samme tid.

Tyskland har også fået nye forpligtigelser. Den tyske enhed har givet Tyskland en ny politisk dagsorden: Først og fremmest i forhold til integrationen af det tidligere Østtyskland – i sig selv en kolossal opgave, men også forpligtigelser i forhold til Rusland og de nye stater i det tidligere sovjetunionen. Nogle forpligtigelser er skabt af 2+4 aftalen (betaling for genhusning af de tropper, der i dag er stationeret i det tidligere Østtyskland), andre er skabt af frygten for en enorm emmigration fra øst og et økonomisk og socialt sammenbrud i det tidligere USSR. Endelig er der tyske forpligtigelser i forhold til det forhenværende Øst-europa: Nabolandene Polen og Tjekkoslaviet står øverst på den politiske dagsorden, men også Ungarn og de øvrige lande på Balkan er blevet politiske »forpligtigelser«. Mange af disse nye forpligtigelser er økonomiske, men det tyske pres i EF for anerkendelse af Kroatien og Slovenien viser, at Tyskland vil spille en ny politisk rolle.

Tyskland står også overfor nye krav fra det internationale system. Golfkrigen viste at USA, Frankrig og Storbritannien forventede, at Tyskland deltog som en stormagt sammen med dem i løsningen af store internationale opgaver. Det var ikke længere nok blot at være en »civil« stat, der betalte, men som ikke selv bidrog med at sikre den nye verdensorden.

Tyskland står også overfor forventninger om en mere aktiv rolle i den Tredje Verden. Østtysklands hidtidige samarbejdspartnere stiller krav til Tyskland, og landene i den Tredje Verden vogter nidkært på om Tyskland anvender sin økonomiske og politiske styrke til at hjælpe Østeuropa i stedet for de fattige lande.

Hans-Henrik Holm

Det nye Tyskland: Er det nyt?

Tysk udenrigspolitik er i høj grad formet ud fra det billede om verdenen har af Tyskland. Artiklen gennemgår en række af de dominerende billeder af det NYE Tyskland, og påpeger at de mange fordomme om tysk magtpolitik er med til at sløre billedet af Tyskland. Den tyske udenrigspolitik i dag bygger på en begrænset økonomisk magt, nogle grundfæstede ønsker om at formidle internationalt samarbejde og nogle tyske principper om selvbestemmelse og demokrati.

Et NYT Tyskland?

Et nyt Tyskland er opstået i Europas midte. Et stort land er blevet større. Tyskland har den stærkeste økonomi i Europa, den største befolkning og en central placering mellem Nord- og Syd-europa og mellem øst og vest. Men er det et NYT Tyskland? DDR er ophørt med at eksistere, og det udenrigspolitiske problem med et delt Tyskland er forsvundet – eller blevet til et indenrigspolitisk problem. Men er det ikke bare en udvidelse af Forbundsrepublikken med nogle nye delstater? Hvad er nyt?

Grænserne er nye. Tyskland har nu grænser til 9 europæiske lande og har grænser til et fattigt land som Polen på den ene side og et rigt land som Holland på den anden side. Tyskland er en alpestat og et østersøland på samme tid.

Tyskland har også fået nye forpligtigelser. Den tyske enhed har givet Tyskland en ny politisk dagsorden: Først og fremmest i forhold til integrationen af det tidligere Østtyskland – i sig selv en kolossal opgave, men også forpligtigelser i forhold til Rusland og de nye stater i det tidligere sovjetunionen. Nogle forpligtigelser er skabt af 2+4 aftalen (betaling for genhusning af de tropper, der i dag er stationeret i det tidligere Østtyskland), andre er skabt af frygten for en enorm emmigration fra øst og et økonomisk og socialt sammenbrud i det tidligere USSR. Endelig er der tyske forpligtigelser i forhold til det forhenværende Øst-europa: Nabolandene Polen og Tjekkioslovakiet står øverst på den politiske dagsorden, men også Ungarn og de øvrige lande på Balkan er blevet politiske »forpligtigelser«. Mange af disse nye forpligtigelser er økonomiske, men det tyske pres i EF for anerkendelse af Kroatien og Slovenien viser, at Tyskland vil spille en ny politisk rolle.

Tyskland står også overfor nye krav fra det internationale system. Golfkrigen viste at USA, Frankrig og Storbritannien forventede, at Tyskland deltog som en stormagt sammen med dem i løsningen af store internationale opgaver. Det var ikke længere nok blot at være en »civil« stat, der betalte, men som ikke selv bidrog med at sikre den nye verdensorden.

Tyskland står også overfor forventninger om en mere aktiv rolle i den Tredje Verden. Østtysklands hidtidige samarbejdspartnere stiller krav til Tyskland, og landene i den Tredje Verden vogter nidkært på om Tyskland anvender sin økonomiske og politiske styrke til at hjælpe Østeuropa i stedet for de fattige lande.

Tyskland skal også have en ny grundlov. Selv om de østlige dele er blevet indkorporeret under den eksisterende grundlov fra 1949 skal der ændres i grundloven. Et forfatningsråd er blevet nedsat til at diskutere indholdet i ændringerne. Skal der ske ændringer i artiklerne 26 og 87a, der forhindrer Tyskland i at stille fredsbevarende tropper til FN's rådighed? Skal de vidtgående asylrettigheder ændres? Skal der ændres mere radikalt på grundloven for at markere, at det er et NYT Tyskland, der er opstået. Debatten om de grundlovsændringer vil komme til at foregå over de kommende år og markerer i sig selv at Tyskland har fået et nyt grundlag og nye opgaver (Grundgesetz, 1990).

Beslutningen om at gøre Berlin til hovedstad er et symbolsk eksempel på at den politiske bevidsthed i Tyskland er, at det er et nyt Tyskland, der er opstået. Hvor meget den politiske kultur vil ændre sig er endnu svært at sige, men den til tider skarpe modsætning mellem »Ossis« og »Wessis« og den stærke indvandrerdebat viser, at den politiske kultur er under ændring.

Iagttagere udefra har ofte lagt vægt på, at det, der er sket i Tyskland, er historisk tilbagevendende til ting der var – »det gamle Tyskland«, mere end der er tale om et NYT Tyskland. Ugemagasinet *Time* talte om den østeuropæiske frygt for de Teutonske riddere fra det 13. århundrede (*Time*, 1989). Visioner om tysk militarisme, racisme eller fascisme ses i både politiske kommentarer og i holdninger i den offentlige debat. Holdningen synes at være, at tyskere er tyskere, og at indlemmelsen af Østtyskland blot har gjort tyskerne stærkere og befriet dem fra den kolde krigs bipolare sikkerhedspolitiske bånd. Nu kan tyskerne forfølge deres nationale politiske interesser. Perioden fra 1949 til 1989 var undtagelsen – ikke reglen.

Uanset om man opfatter Tyskland som NYT eller som »gammelt«, så er Tyskland i støbeskeen. Denne støbeske er påvirket af Tysklands historiske arv og geografiske placering, men der er også tale om et helt nyt Tyskland med nye holdninger og indeholdt i et helt nyt internationalt og europæisk system. Det nye internationale system har mindre vægt på den bipolare militarisme, men også større krav til de store lande om fælles politisk ansvar. I det nye internationale system spiller de økonomiske forhold en hovedrolle, og de økonomisk-politiske blokke er hovedaktørerne. Det giver Tyskland en hovedrolle i den internationale politik.

Dette nummer af tidskriftet *Politica* har fået overskriften det NYE Tyskland, fordi vi mener, at historiske paralleler og traditionelle nationale stereotyper slører forståelsen af tysk politik i dag. Artiklerne i dette nummer prøver at beskrive nogle af de mange forandringer, der kan ses i tysk politik. Artiklerne er fælles om perspektivet, at det er et kvalitativt nyt Tyskland, der er ved at blive skabt. Hovedvægten er lagt på at forstå Tysklands placering i forhold til omverdenen. I Morten Kelstrups artikel beskrives den parti-politiske udvikling, den sociokulturelle udvikling og den økonomiske udvikling i tiden efter den tyske enhed. Analysen viser, at interne tyske interesser og forhold spiller en betydelig større rolle i tysk politik end tidligere, men samtidig er der en betydelig følsomhed overfor omgivelsernes krav og forventninger.

Nikolaj Petersen analyserer Danmark og det nye Tyskland, og spørger om Danmark er på vej ind i en gentagelse af tidligere tiders direkte tilpasningsforhold til

Tyskland. Konklusionen er, at det vil ikke ske. Den danske tilpasning vil lige som den tyske politik ske som en tilpasning til de nye europæiske institutioner. Det danske-tyske forhold vil blive et led heri. Men samtidig er der ingen tvivl om, at det dansk-tyske forhold vil komme til at spille en betydelig større rolle i alle dele af dansk politik end det hidtil har gjort.

I Peter Sørensens artikel analyseres det nye Tyskland ud fra de rammer som 2+4 aftalen lagde. Artiklen viser, at Tyskland selv havde den altafgørende indflydelse på indholdet af aftalen, og at selv om USA var initiativtageren, så var USSR den vigtigste forhandlingspartner.

Endelig gennemgår Niels Amstrup en række af de nyere danske og udenlandske bøger om Tyskland og demonstrerer, at det endnu er meget sparsomt med litteratur om det NYE Tyskland.

Billedet af det NYE Tyskland

I sit februar-nummer 1990 satte det britiske tidsskrift *The Economist* en tegning på forsiden af to tysklænder. Set fra en vinkel viste det en tysker med tyrolerhat: venlig og smilende. Set fra en anden vinkel var det en tysker med stålhelm: truende og militaristisk. *Germany benign or malign?* var overskriften. Bladet bragte en opinionsundersøgelse af holdningen til Tyskland i Storbritannien, Frankrig, Polen og USA. Den viste, at 50 pct. af englænderne var bange for, at Tyskland ville blive den dominerende magt i Europa, mens kun 10 pct. mente, at det ikke ville ske. Franskmandene havde omtrent samme holdning. Polakkerne var i stort flertal sikre på, at det ville ske. 69 pct. var bekymrede for tysk dominans, mens til gengæld 62 pct. af amerikanerne mente, at der ikke var grund til bekymring. De fleste englænderes frygt var baseret på, at man var bange for en tilbagevenden af fascisme (53 pct.), mens franskmandene så den stærke økonomi i Tyskland som hovedproblemet (55 pct.). Polakkerne var både bange for fascisme (53 pct.) og for tysk territorial ekspansion (54 pct.). Samtidig var der dog i alle landene (minus Polen) overvejende støtte til tysk genforening. Den stærkeste støtte fandtes i USA (*The Economist*, 1990).

Omverdenens billede af Tyskland er en meget vigtig del af det nye Tyskland. Dels er forventningerne til Tyskland blandt politikere og i den offentlige mening helt centrale i fastlæggelsen af både omverdenens politik over for Tyskland og hvilke reaktioner der kommer på hvad Tyskland gør. Dels er omverdenens holdninger en meget vigtig brik for tyskerne selv i udformningen af landets politik.

Theo Sommer skrev i *European Affairs* at »Verden kan stole på os«. Vi har forandret os, skriver Sommer. »Tysk enhed i 1990 var ikke et produkt af blod og jern. Snarere var det resultatet af en demokratisk revolution – den første succesfulde sådanne i tysk historie.« Hertil lægger Sommer, at tysk enhed ikke er et resultat af en isoleret proces, men er indlejret i en bredere europæisk sammenhæng. Tysk enhed kom bare, den er ikke et resultat af en aftale eller et kompromis. Endelig er Tyskland nu en tilfredsstat, med etablerede grænser i balance og fred med sig selv og sine omgivelser (Sommer, 1990).

Det nye Tysklands politik overfor sine omgivelser er derfor præget af billedet af det nye Tyskland. Man kan få en fornemmelse af omverdenens billede af Tysk-

land ved at se på holdningen til den tyske forening. Her er der sammenlignelige data fra opinionsundersøgelser foretaget i november 1989, i foråret 1990 og i efteråret 1990 i alle EF-landene og i Tjekkoslaviet og i Polen (*Eurobarometer*, 1991).

Generelt er der stor opinionstøtte til foreningen af de to Tysklunde, men der er også karakteristiske forskelle i synet på tysk forening. De mest positive lande er Portugal, Spanien, Irland, Grækenland og Italien, hvor mere end 80 pct. støtter sammenslutningen. De tyske nabolande er knap så entusiastiske: Belgien, Holland, Luxembourg, Danmark og Tjekkoslaviet med Danmark, Luxembourg og Tjekkoslaviet som de lande hvor modstanden er størst (omkring 20 pct.). England og Frankrig er i en mellemgruppe. Polen er klart det land, hvor der er færrest tilhængere af det nye Tyskland (godt 40 pct.) (*Eurobarometer*, 1991: A 24). De danske opinionsundersøgelser viser, at de unge var klart mere positive i deres holdninger til tysk enhed end de ældre. Specielt mænd over 49 var negative i deres holdninger (*Jyllands-Posten*, december 1989; 10. september 1990).

Tyskerne selv både i øst og vest har været meget positive til foreningen. I 1989 var 14 pct. af vesttyskerne imod. I efteråret 1990 var kun seks pct. imod. I Øst-tyskland var 94 pct. for enheden af de to tysklunde. Gennem det sidste år er skepsis både i øst og vest dog steget markant. Arbejdsløsheden i øst og skatteudskrivninger og afgiftsførhøjelserne i vest har tilsammen kølnet den positive holdning. Idag mener 32 pct. i vest og 16 pct. i øst, at der ikke er noget at glæde sig over ved foreningen af de to lande. (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 2. oktober 1991).

Den nye situation har startet en tysk selvransagelse af, hvad den tyske rolle i verden egentlig er. Hvilke tyske interesser og ideer er der at præsentere andre for. Er Tyskland blevet en normal stat, eller er der stadig en »sonderweg« for Tyskland. Hvordan skal Tyskland forholde sig til sin egen historie. Er det nye Tyskland et Fjerde Rige, eller er det en ny tysk historie, der tages hul på? Er det nye Tyskland kun acceptabelt hvis, det afviser nye suverænitetsbeføjelser og i stedet bliver en europæisk bannerfører? »Wie Zivilisiert sind die Deutschen?« som en tysk forfatter spurgte (Schneider, 1990). Udenrigsminister Genscher lagde i sin første tale som det nye Tysklands udenrigsminister i FN hovedvægten på, at Tyskland var en europæisk magt uden overdrevne ambitioner. Genscher fremhævede, at Tyskland var klar over sit ansvar og foreslog, at FN skulle have nye beføjelser til at intervenere overfor interne overgreb på menneskerettigheder og demokratiske rettigheder (*German Tribune*, 1990).

En af baggrundene for Genschers udspil er de tyske erfaringer med enhedsprocessen. Den sammenslutning, der skete på basis af den østtyske befolknings ønske herom, har skabt holdninger i den tyske offentlighed om, at man ikke bare kan se til, hvis der er befolkningsgrupper, der ønsker selvstændighed. FN's beføjelser til at blande sig i interne forhold skal derfor efter tysk opfattelse styrkes, og tysk anerkendelse af Kroatien og Slovenien er eksempler på, at man ikke vil acceptere, at regeringer kan foretage interne overgreb mod befolkningsgrupper eller delstater med et magtesløst internationalt samfund ved siden af.

Den tyske enhed er i dag en accepteret og fuldbyrdet kendsgerning, men erfaringen fra denne proces er blevet et centralt element i at forstå tysk udenrigspoli-

tik i dag. Selvbestemmelsesretten, menneskeret og demokratiske rettigheder er blevet meget vigtige dele i de nye principper i tysk udenrigspolitik.

Den skepsis, der har været at spore i Tysklands nabolande overfor den hurtige forening af de to tysklunde, viser sig i disse landes reaktioner på tysk politik. På den ene side er der en frygt for tysk enegang. En frygt som tydeligt viste sig i EPS-debatten om ensidig tysk anerkendelse af Kroatien og Slovenien. På den anden side er der en generel enighed om, at løsningen af tysklandsproblemet har været med til at løse Europas problem. Tyskland ses som en aktiv europæisk magt, der er med til at styrke alle de europæiske landes muligheder for at føre en mere aktiv politik i forhold til USA og Japan. Den forøgede ambition om at spille en mere aktiv storpolitisk rolle som ligger i EF landenes beslutninger fra Maastricht understreger dette.

Billedet af det nye Tyskland er præget af en dobbelthhed. Det nye stærke Tyskland accepteres og ønskes velkomment, samtidig med at der udtrykkes frygt for tysk enegang eller tysk dominans. Også i tysk politik ser man disse to hensyn spille ind. Den tyske styrke er der og skal bruges til at fremme tyske principper i den internationale politik, samtidig med at man prøver at undgå at komme til at fremstå som dominerende. Omverdenens reaktioner på denne tyske balancegang spiller en betydelig rolle i tyske politik.

Det nye Tyskland: Stormagt eller Euromagt?

Tysk udenrigspolitik er bestemt af det billede omverdenen har af Tyskland og af de forventninger de andre lande retter til det nye Tyskland. Men tysk udenrigspolitik er også bestemt af det grundlag og de erfaringer tyskerne selv har gjort sig i forbindelse med foreningen.

Vil det nye Tyskland blive en ny stormagt, der selvstændigt fører international politik baseret på sin økonomiske styrke og sin centrale placering i Europa. Eller er Tyskland på vej til at blive en Euromagt, der fokuserer sine interesser på at fremme den europæiske integrationsprocess, og lægger sin styrke i at skabe en fælles europæisk enhed med en fælles stemme udadtil.

Der har været fremsat et utal af forskellige scenarier om Tysklands fremtidige placering. De har alle været meget spekulative og først og fremmest har de illustreret, at tysk udenrigspolitik befinder sig i en identitetskrise eller måske snarere et vadedsted. Det er endnu uklart, hvordan Tyskland vil definere sine interesser og på hvilken måde, og med hvilken kraft man ønsker at fremføre dem. Nogle forskere har argumenteret for, at den tyske styrke og vilje bliver overvurderet af omverdenen. Den klassiske angst for Tyskland har ofte ført til, at omverdenen fejlbedømmer den tyske styrke. Selv om den tyske økonomi er stærk og landet har det største BNP i EF, så er Tyskland faldet fra en anden til en fjerdeplads i de europæiske landes rangfølge, når man ser på BNP pr. indbygger. Det tyske totale BNP er stadig kun det halve af det japanske og en fjerdedel af det amerikanske. Ser man på investeringer er tyske investeringer i USA kun godt 40 pct. af japanske investeringer i USA. Tyske investeringer i udlandet ligger langt bagefter både Japans og USA's. Tyskland er økonomisk set stærkest i Europa, mens Japan og USA har globale økonomiske roller. Kun på eksportsiden står Tyskland stærkt. Tysk eks-

port er i dag på størrelse med den amerikanske, og klart foran den japanske. Hertil kommer det store tyske handelsoverskud, der dog er skrumpet voldsomt ind siden enheden. Langt hovedparten af eksporten går til de andre europæiske lande, og det er her, at det tyske handelsoverskud opstår. Det er ikke i samhandlen med resten af verden at tysk eksport er vigtig (Rode, 1991: 14).

Tyskland er en civil handelsmagt, der er stærkt bundet til Europa, og som økonomisk set ikke har en global rolle konkluderer Rode. Ser man på de vanskeligheder som Tyskland står overfor med integrationen af det tidligere Østtyskland, så er Tyskland ikke engang parat til at spille rollen som Eurohegemon. Det vil derfor være i tysk interesse og logisk i forhold til en realistisk bedømmelse af Tysklands muligheder, at Tyskland vil lægge hovedvægten på at styrke det europæiske samarbejde. Heller ikke Tyskland kan alene.

Mange tyske analytikere lægger på vægt på, at selv om omverdenens bekymringer er forståelige, så er der mange nye forhold, der gør at Tyskland vil spille en anden rolle, end Tyskland historisk set har gjort i tidligere stærke perioder.

Krell lægger vægt på, at der nu er en konsensus i tysk udenrigspolitik, der ikke tidligere eksisterede. Denne nye konsensus er blandt andet, at Tyskland ikke skal anvende militær magt internationalt. Hertil kommer, at der ikke længere er seriøse revisionistiske krav om grænseændringer, traktatændringer eller lignende. Hertil lægger Krell, at Tyskland nu er integreret i Vesten og i Europa. »The united Germany will be a loyal and peaceable member of the pan-European community of nations now developing« (Krell, 1991: 321).

De fleste af de optimistiske tyske analyser af den fremtidige placering af tysk udenrigspolitik er baseret på, at integrationen af øst lykkes. Som blandt andet Eckart Arnold har påpeget, så er situationen hvor væksten ikke kommer igang igen i øst en ganske anden. Det vil føre til en protektionistisk udvikling i Tyskland, hvor forsvaret af den økonomiske stabilitet og velfærd vil blive vigtigere end en fortsat europæisk aktiv politik. Konsekvensen kan blive en tysk politik, der vender sig indad og et EF-samarbejde, der kommer til at gå i stå (Arnold, 1991: 468).

Kravene der stilles til tysk økonomi og til tysk økonomisk hjælp udefra må tage højde for dette forhold. Den tyske politik er i høj grad bestemt af hvilke forventninger, og hvilken politik andre lande fører overfor Tyskland. »L'Allemagne de nos merites« vi får det Tyskland vi fortjener. Betragter vi Tyskland som almægtig og truende, ser vi ikke, at det er et NYT Tyskland, der er opstået. Hvis udgangspunktet for vores analyse er det samme som den engelske regering fik forelagt i det herostratisk berømte Checkers memorandum fra 24. marts 1990, hvor Tysklands nationale karakteristika blev defineret som: »Angst, aggressiveness, assertiveness, bullying, egotism, inferiority complex, sentimentality« så skal det nok efterhånden blive det Tyskland vi får (Hyde-Price, 1991: 157).

Analyserne der lægges frem i dette nummer af *Politica* prøver at se på tendenserne i den tyske politik med et andet udgangspunkt. Tysklands politik er baseret på civilmagt, og som sådan er det nye Tysklands politik en udenrigspolitik baseret på økonomisk fremfor på militær styrke. De lave militære udgifter er af mange set som årsagen til den tyske og også den japanske success i efterkrigstiden. I det

perspektiv er tysk politik i dag en fortsættelse af forbundsrepublikkens udenrigspolitik. Men den fulde tyske suverænitæt har givet tyskerne mulighed for at fremføre deres ideer og principper med en forøget styrke i det internationale system, og det gør de! Den tyske enhed har føjet endnu et element til den tyske politik: Principper; Selvbestemmelse, demokrati og menneskerettigheder er hovedoverskrifter på nogle af de ny principper i tysk udenrigspolitik. Og det er *nyt*, at Tyskland – ganske som andre stater har gjort i mange år, nu selvstændigt hæver sin røst og hævder sine interesser i den internationale politik.

Litteratur

- Arnold, Eckart (1991). »German Foreign Policy and Unification«, *International Affairs*, vol. 67, no. 3.
The Economist, (1990). 27. januar pp. 13-14, 29-34.
Eurobarometer, (1991). No. 35, Brussels: EC Commission.
Frankfurter Allgemeine Zeitung, 2. oktober 1991.
German Tribune, 6. oktober 1991, artikel af Wolf Bell i *General-Anzeiger*, Bonn.
Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland (1990). Deutscher Bundestag, Bonn.
Hyde-Price, Adrian (1991). *European Security beyond the Cold War*, Royal Institute of International Affairs, London: Sage.
Jyllands-Posten, 1989 og 1991. Sensorundersøgelser.
Krell, Gert (1991). »West German Ostpolitik and the German Question«, *Journal of Peace Research*, vol. 28, no. 3.
Rode, Reinhard (1991). *Germany: World Economic Power or Overburdened Eurohegemon*, PRIF Reports no. 21.
Schneider (1990). *Die Abgetriebene Revolution*, Berlin: Elefant-Press.
Sommer, Theo (1990). »Germany United, But Not A World Power«, *European Affairs*, no.2, pp. 38-42.
Time (1989). Walter Isaacson »Is One Germany Better Than Two«, 20. november.

perspektiv er tysk politik i dag en fortsættelse af forbundsrepublikkens udenrigspolitik. Men den fulde tyske suverænitet har givet tyskerne mulighed for at fremføre deres ideer og principper med en forøget styrke i det internationale system, og det gør de! Den tyske enhed har føjet endnu et element til den tyske politik: Principper; Selvbestemmelse, demokrati og menneskerettigheder er hovedoverskrifter på nogle af de ny principper i tysk udenrigspolitik. Og det er *nyt*, at Tyskland – ganske som andre stater har gjort i mange år, nu selvstændigt hæver sin røst og hævder sine interesser i den internationale politik.

Litteratur

- Arnold, Eckart (1991). »German Foreign Policy and Unification«, *International Affairs*, vol. 67, no. 3.
The Economist, (1990). 27. januar pp. 13-14, 29-34.
Eurobarometer, (1991). No. 35, Brussels: EC Commission.
Frankfurter Allgemeine Zeitung, 2. oktober 1991.
German Tribune, 6. oktober 1991, artikel af Wolf Bell i *General-Anzeiger*, Bonn.
Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland (1990). Deutscher Bundestag, Bonn.
Hyde-Price, Adrian (1991). *European Security beyond the Cold War*, Royal Institute of International Affairs, London: Sage.
Jyllands-Posten, 1989 og 1991. Sensorundersøgelser.
Krell, Gert (1991). »West German Ostpolitik and the German Question«, *Journal of Peace Research*, vol. 28, no. 3.
Rode, Reinhard (1991). *Germany: World Economic Power or Overburdened Eurohegemon*, PRIF Reports no. 21.
Schneider (1990). *Die Abgetriebene Revolution*, Berlin: Elefant-Press.
Sommer, Theo (1990). »Germany United, But Not A World Power«, *European Affairs*, no.2, pp. 38-42.
Time (1989). Walter Isaacson »Is One Germany Better Than Two«, 20. november.